

РОЗДІЛ І. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 37.013.78

С. М. Грицай

Сумський інститут післядипломної педагогічної освіти

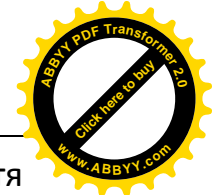
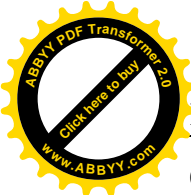
ДІАГНОСТИКА НЕАДЕКВАТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ У МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКАХ У ШКОЛІ

У статті подано актуальні способи профілактики міжособистісних стосунків у школі. Проаналізовано існуючі методи попередження конфліктних ситуацій у системі взаємовідносин «учитель-учень», розглянуто проблему особливостей педагогічної взаємодії з підлітками, що характеризується неадекватною поведінкою в міжособистісних стосунках.

Ключові слова: неадекватна поведінка, міжособистісні стосунки, підліток, конфлікт.

Постановка проблеми. Проблема взаємодії учасників педагогічного процесу набуває дедалі вагомішого значення у сучасній школі. Вона породжена динамічним розвитком суспільства, зміною соціальних орієнтирів, що поглиблюють проблему поколінь, ускладнюють стосунки вчителів та учнів. Однією з найважливіших причин проблем у сучасній школі є демократизація відносин між учителями й учнями. Саме ці стосунки визначають, чи можливо створити сприятливу як для учнів, так і для вчителів атмосферу у школі. Адже це дуже важливо для того, щоб виконувати завдання, які стоять перед сучасною школою. Навіть той факт, що у тій школі, де панує доброзичлива атмосфера, учні набагато швидше оволодівають знаннями і вміннями, варті того, щоб змінити відносини між педагогами і школярами на краще.

Проблеми підліткового віку – центральні психолого-педагогічні проблеми. Сьогодні завдання морального виховання молодого покоління є особливо актуальним. Запропонована робота з питань психології морального розвитку школярів відображає невелику частину дослідницької, корекційної та просвітницької роботи психолога, що здійснювалася у цьому напрямку протягом багатьох років. З кожним роком росте дитяча злочинність. Егоїзм, брутальність, безсердечність, неврахування інтересів інших – основні риси характеру сучасної молоді. Дані спостережень та досліджень свідчать про те, що не завжди школярі чітко розуміють зміст моральних понять, що позначається на їх поведінці. У психології й педагогіці сьогодні не вистачає праць, у яких би описувалися і

систематизувалися певні факти та явища духовно-морального життя людини, тим більше пропонувалася б корекція неадекватної поведінки дітей у міжособистісних стосунках. У підлітковому віці сфера міжособистісних стосунків набуває особливої значеннєвої цінності, актуалізуючи широкий спектр проблем розвитку й становлення особистості молодшої людини. Цьому віку властиві труднощі й суперечливість входження в культуру, у світ якісно нових взаємин, що часом ставлять до підлітка незвичні для нього вимоги, зумовлюють необхідність психологічної допомоги молодій людині, сприяють особистісному розвитку й соціальній адаптації [3, 3–4].

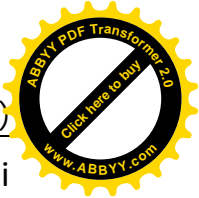
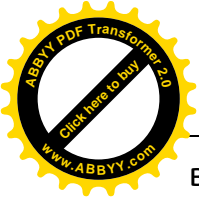
Аналіз актуальних досліджень. У педагогічній та психологічній літературі проблемі неадекватної поведінки дітей у міжособистісних стосунках присвятили дослідження В. М. Васильков, О. І. Василькова, Є. Н. Волков, В. О. Семиченко, В. Г. Степанов, К. Фопель, Б. Ю. Шапиро та ін. Вчені приділяли увагу цілісності педагогічного процесу, необхідності спрямованості діяльності педагога на особистість учня, усуненню різноманітних порушень соціальної ситуації розвитку особистості, а також гуманізації умов шкільного життя.

На сучасному етапі розвитку науки більш детально звертається увага на розв'язання проблем та психолого-педагогічну допомогу підліткам з адиктивною поведінкою (О. Виходцева, Т. Виходцева), формуванню загальнолюдських духовно-моральних цінностей, роботу з «проблемними» підлітками (Н. Ісаєнко), роботи з підлітками девіантної поведінки (О. Нечипоренко), роботу з підлітками «групи ризику» (Л. Толстих), та психологічну допомогу підліткам у вирішенні міжособистісних проблем (Н. Журавльова).

Відхилення у поведінці дітей найчастіше пов'язані не з одним, а з кількома соціальними факторами. Аналіз умов життя таких дітей та підлітків засвідчує, що неможливо виявити одну головну причину, яка слугує фактором ризику. Тому підлітки нерідко помиляються в моральній самооцінці, що спричиняє багато прорахунків у їх поведінці.

Мета статті – дослідити причини виникнення неадекватної поведінки підлітків у школі.

Виклад основного матеріалу. А. Макаренко велику роль у дисциплінуванні учнів відводив шкільному режимові, вважаючи, що він

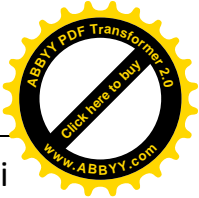
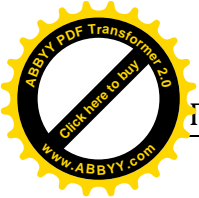

виконує свою виховну роль лише тоді, коли доцільний, точний, загальний і визначений. Кожен вихованець повинен чітко уявляти, як він має діяти, виконуючи певні обов'язки. Така система сприяє розвитку в учнів здатності керувати собою, корисних навичок і звичок, позитивних моральних і правових якостей.

Систематичний контроль за поведінкою учнів у школі та за її межами привчає їх до щоденного дотримання дисципліни. Такий контроль особливо потрібен дітям, в яких сформувалися негативні звички. Він створює умови для вироблення у них позитивних звичок, блокує появу і закріплення негативних. Проте це не означає, що треба весь час контролювати учнів, які випадково порушили правила поведінки. Коли їх «виховують» у багатьох інстанціях, часто нагадують про найменші провини, це не сприяє дотриманню ними правил поведінки, а спонукає до думки про те, що вони «невиправні». Контроль повинен бути тактовний, щоб учень відчував повагу до себе як особистості. Зовнішній контроль певною мірою є примусом до позитивної поведінки. Водночас діє внутрішній контроль, коли певні норми поведінки засвоєні такою мірою, що стали внутрішніми переконаннями людини, і вона виконує їх, часто навіть не замислюючись над тим, чому робить так, а не інакше. Якщо від виконання вимог шкільного режиму можна ухилитися, контролю з боку педагогів чи колективу учнів можна уникнути, то від власної совісті важко сховатися. Тому у вихованні слід домагатися розумного поєднання зовнішнього і внутрішнього контролю за поведінкою вихованців, навчити їх «робити правильно, коли ніхто не чує, не бачить і ніхто не дізнається».

У вихованні взагалі й у зміцненні дисципліни зокрема особливе значення має встановлення правильного тону й стилю в діяльності учнівського колективу. Якщо панує життєрадісний тон, в основі якого свідомо дисципліна, єдність і дружба, почуття власної гідності кожного члена колективу, то питання виховання учнів вирішувати легше.

Дієвою є профілактика конфліктних стосунків і запобігання негативним учинкам. Порушення дисципліни і вимог шкільного режиму найчастіше трапляються там, де недостатньо організована діяльність учнів. Якщо вихованцеві нічого робити на уроці чи в майстерні, якщо не організовано його дозвілля, то виникає прагнення чимось заповнити свій вільний час, організувати його по-своєму, не завжди розумно.

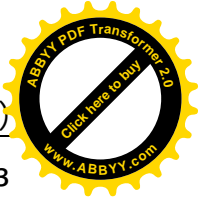
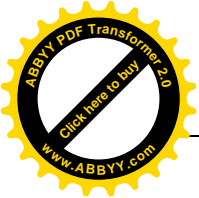

До порушень шкільного режиму окремими учнями призводить і невміння деяких учителів працювати з педагогічно занедбаними дітьми, промахи і помилки в роботі з ними, спричинені тим, що педагоги не розкривають мотивів їх негативної поведінки, знання яких дає можливість ефективніше будувати виховну роботу з ними.

Якщо вихованець погано поводить себе через відсутність перспективи, через байдужість до свого майбутнього, то вся робота педагога спрямовується на формування в нього віри у це майбутнє, можливість досягти його власними силами.

Освоєння норм поведінки, моралі, рольового репертуару часом супроводжується соціальними конфліктами і внутрішніми переживаннями. Прагнення підлітка зайняти нове місце у стосунках з людьми, прагнення до самоствердження й дорослості не завжди набуває культурно-адекватних форм вираження. Ці обставини, з одного боку, породжують численні складності у житті підлітка, а з другого – є головною умовою його особистісного становлення, найважливішим аспектом якого є вибір власних орієнтирів, мети і, нарешті, змісту свого життя. Ефективність корекції труднощів спілкування цієї вікової групи багато в чому залежить від точності виявлення факторів, які провокують міжособистісні проблеми молодих людей, що припускає знання психологом-консультантом спектра можливих комунікативних ускладнень й особливостей їх проявів у період юнацтва [2, 3].

Для підлітків є дуже важливою і значущою сфера міжособистісних стосунків у колективі (сфера спілкування). Якщо у цій сфері у підлітків виникають проблеми (пригноблення у групі, конфлікти з товаришами, класним керівником, батьками), це сприяє «перетворенню» підлітка у «важкого». З позиції педагогів «важкий» підліток – це підліток, з яким важко взаємодіяти на уроках, тому що він постійно самостверджується, сперечається, веде боротьбу з педагогом, бунтує, наполягає на своїй правоті, але при цьому не усвідомлює своєї відповідальності ні за слова, ні за вчинки й дії. Тобто потреба зберегти нормальні відносини у колективі, але відсутність при цьому у підлітка соціально-позитивного досвіду для досягнення цієї мети призводять до неадекватної поведінки, іноді – до асоціальних учинків і правопорушень [5, 31].

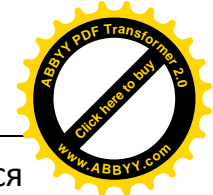
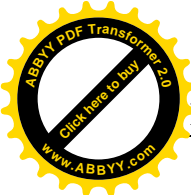
На думку В. Петрусинського, «навчити спілкуватися» можна «через повернення підлітків до генетично раніших форм діяльності і передусім до ігрових, насичуючи їх новим змістом». На прикладі корекційно-розвивальної роботи з підлітками 15–16 років пропонується проводити вправи та рольові творчі ігри, які формують комунікативні вміння та навички, справляють загальний позитивний вплив на особистість дитини, підвищують її емоційну чутливість, збільшують адекватність самосприйняття та самооцінки.

У процесі використання у роботі вправ і рольових ігор у дітей спостерігається зменшення егоцентричних тенденцій, посилення доброзичливості і щирості у взаємодії з оточенням, розширюються можливості адекватної експресії свого внутрішнього стану [5, 31].

Труднощі спілкування в підлітковому віці багато в чому зумовлені суперечливістю молодих людей, амбівалентністю їхніх прагнень і бажань. Так, нестійкість самооцінки може виражатися в коливаннях між демонстрацією навмисної впевненості й проявом сором'язливості, впливати на динаміку рівня амбіцій. Емоційна нестійкість може провокувати несподівані зміни настрою, впливати на ступінь контактності. Різкий перехід від вираженої потреби у спілкуванні до замкнутості – не рідкість для підлітка. Становлення індивідуальності поступове і суперечливе. Ця дисгармонійність, незрілість особистості підлітка багато в чому спричиняє проблеми у стосунках з однолітками, вчителями, батьками.

Значна проблематизація буває у підлітків, для яких характерні: слабка рефлексія різних аспектів міжособистісної взаємодії – потреб й очікувань інших людей, нюансів рольових ситуацій, причинно-наслідкових взаємозв'язків реакцій своїх і партнера. Взаємини молодих людей часто порушені через невміння виражати власні почуття без ризику викликати в оточення ворожі й інші захисні реакції. Особливо ускладнені стосунки у хлопців з явно вираженим егоцентризмом, зниженою чутливістю до прохань і проблем інших, а також у тих, хто ставить до партнерів по спілкуванню завищені вимоги, має нереалістичні очікування, схильні до вразливості, упертості, агресивності.

Через відсутність життєвого досвіду підліткам важко орієнтуватися у складних ситуаціях, тому вони постійно переживають стреси. Педагог має вміти правильно надати первинну психологічну підтримку, допомогти підлітку та його батькам пережити кризовий період [2, 3–4].

Труднощі взаємодії підлітків з оточуючими людьми розглядаються сучасними дослідниками як результат внутрішніх і зовнішніх суперечностей, властивих цьому віку. Зовнішніми факторами, що впливають на підлітка, є вимоги батьків, учителів, групи однолітків, моральні норми, обов'язки; індивідуальними особливостями самого підлітка, що визначають його стосунки, можна вважати притаманні йому ціннісні орієнтації, мотиви, інтереси, потреби. Зіткнення зовнішніх і внутрішніх факторів може призводити до таких складностей, як суперечність між потребою в самоствердженні й можливістю її задовольнити.

Уміння психолога ідентифікувати труднощі спілкування юного клієнта в контексті його проблемної ситуації особливо важливо, оскільки самі підлітки, через ще недостатньо розвинені навички самоаналізу й рефлексії, у багатьох випадках не можуть досить точно описати свій стан, мотиви поведінки й тим більше не бачать власного внеску в проблематизацію стосунків. Наприклад, егоїстична етична орієнтація може виявлятися в корисливих і маніпулятивних установках і супроводжуватися слабкою рефлексією свого внеску в ускладнення взаємин. При цьому цілком можливо, що підліток добре володіє засобами соціальної взаємодії, тобто досить комунікабельний, орієнтований у рольових аспектах [2, 5].

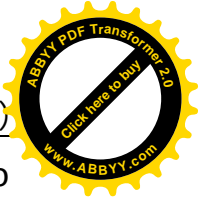
Міжособистісний конфлікт можна розглядати як зіткнення особистостей у процесі їх взаємовідносин. Принципи таких зіткнень різноманітні – від зручного місця у громадському транспорті до президентського крісла у державних структурах. Міжособистісні конфлікти виникають між учнями та вчителями. І у цьому випадку важливу роль відіграє особисте сприйняття партнера або опонента. Міжособистісна несумісність між учнями та викладачами може стати причиною виникнення емоційного конфлікту (психологічного антагонізму), який є найбільш складною та важко вирішуваною формою міжособистісного протистояння.

У процесі педагогічної діяльності можна виділити два основні типи ситуацій, що вимагають розв'язання:

1) типова (це часто повторювана за тих самих обставин ситуація. Вона має подібні джерела та причини). Наприклад, запізнення та пропуски занять учнями, невиконання домашніх завдань тощо.

2) нетипова (ситуація, нехарактерна для певного учня чи групи). Наприклад, скоєння правопорушення, випадки злочинства у класі чи в гуртожитку, відхід учня зі школи.

Такі ситуації вимагають виявлення причин та їх обґрунтованого аналізу для організації роботи із запобігання подібним випадкам.

Уникненню, запобігання конфліктам допомагає знання психологічної природи, структури та динаміки, ефективних способів їх розв'язання.

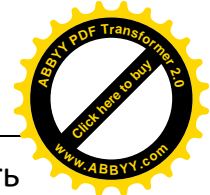
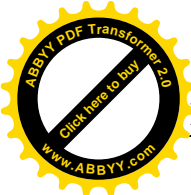
Кожна помилка вчителя під час розв'язання конфліктів травмує учнів, вселяє недовіру до нього, порушує систему взаємин між учителем й учнями. У педагога виникає глибокий стресовий стан, незадоволення своєю працею, нездорове усвідомлення залежності професійного самопочуття від поведінки учнів.

Існує 5 основних узагальнених типів поведінки або ж методів розв'язання або профілактики міжособистісних конфліктів. Розглянемо їх детальніше.

1. Відхилення. Цей стиль характеризується тим, що людина намагається піти від конфлікту. Один зі способів розв'язання конфлікту – це не потрапляти в ситуації, що провокують виникнення суперечностей, не вступати в обговорення питань, які їх можуть викликати.

2. Згладжування. Цей стиль характеризується поведінкою, яка диктується переконанням, що не варто сердитися, тому що «ми всі – одна щаслива команда, і не слід розгойдувати човен». «Згладжуватель» намагається не випустити назовні ознаки конфлікту, апелюючи до потреби в солідарності. На жаль, зовсім забувають про проблему, що лежить в основі конфлікту. Можна погасити прагнення до конфлікту в іншій людині, повторюючи: «Це не має великого значення». У результаті може наступити мир і гармонія, але проблема залишиться. Більше не існує можливості для прояву емоцій, але вони живуть усередині і накопичуються. Стає очевидним загальне занепокоєння, росте імовірність того, що в результаті відбудеться вибух.

3. Примус. У межах цього стилю превалюють спроби змусити прийняти свою точку зору за всяку ціну. Той, хто намагається це зробити, не цікавиться думкою інших. Особа, що використовує такий стиль, звичайно поводить себе агресивно, і для впливу на інших використовує владу шляхом примусу. Конфлікт можна взяти під контроль, показавши, що маєш найсильнішу владу, придушуючи свого супротивника, викидаючи в нього поступку. Цей стиль може бути ефективним у ситуаціях, коли вчитель має авторитет серед учнів. Недолік цього стилю полягає в тому, що він

придушує ініціативу підлеглих, створює велику імовірність того, що будуть ураховані не всі важливі фактори, оскільки подана лише одна точка зору.

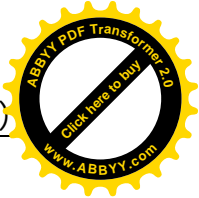
4. Компроміс. Цей стиль характеризується прийняттям точки зору іншої сторони, але лише до певної міри. Здатність до компромісу високо цінується в управлінських ситуаціях, тому що це зводить до мінімуму недоброзичливість і часто дає можливість швидко розв'язати конфлікт для задоволення обох сторін. Однак, використання компромісу на ранній стадії конфлікту, що виник з приводу важливого рішення, може перешкодити діагнозу проблеми і скоротити час пошуку альтернативи. Такий компроміс означає згоду, щоб уникнути сварки, навіть якщо при цьому відбувається відмова від розсудливих дій. Такий компроміс – це задоволеність тим, що доступно, а не наполегливий пошук того, що є логічним у світлі наявних фактів і даних.

5. Розв'язання проблеми. Цей стиль – визнання розходження в думках і готовність ознайомитися з іншими точками зору, щоб зрозуміти причини конфлікту і знайти курс дій, прийнятний для всіх сторін. Той, хто користується таким стилем, не намагається домогтися своєї мети за рахунок інших, а швидше шукає найкращий варіант розв'язання конфліктної ситуації. Розбіжність у поглядах розглядається як неминучий результат того, що в розумних людей є свої уявлення про те, що правильно, а що ні. Емоції можна усунути лише шляхом прямих діалогів з особою, погляди якої відмінні від ваших поглядів. Глибокий аналіз і розв'язання конфлікту можливі, тільки для цього потрібна зрілість і мистецтво роботи з людьми. Така конструктивність у розв'язанні конфлікту (шляхом вирішення проблеми) сприяє створенню атмосфери щирості, настільки необхідної для успіху особистості і колективу в цілому [5].

Попереджати конфлікти можна, змінюючи ставлення до проблемної ситуації і поведінку в ній, а також впливаючи на психіку і поведінку опонента. До основних способів і прийомів зміни своєї поведінки в передконфліктній ситуації можна віднести:

- уміння визнати, що спілкування стало передконфліктним;
- прагнення глибоко і різнобічно зрозуміти позицію опонента;
- зниження своєї загальної тривожності й агресивності;
- уміння оцінювати свій актуальний психічний стан;
- постійна готовність до неконфліктного розв'язання проблем;
- уміння посміхнутися;

- не чекати від оточуючих занадто багато;
- щира зацікавленість у партнері по спілкуванню;
- конфліктостійкість і почуття гумору.

Для запобігання міжособистісним конфліктам необхідно оцінювати передусім те, що удалося зробити, а потім те, що не удалося:

- оцінюючий повинен сам добре знати діяльність;
- оцінюючий повинен відповідати за об'єктивність оцінки;
- виявляти і повідомляти оцінюваним працівникам причини недоліків;
- чітко формулювати нові цілі і завдання;
- надихати співробітників на нову роботу.

Дотримання цих рекомендацій допоможе конфлітуючим сторонам запобігти конфліктним ситуаціям [4].

Висновки. Процес взаємодії учасників педагогічного процесу набуває дедалі більшого значення для сучасної школи. Вона породжена динамічним розвитком суспільства, зміною соціальних орієнтирів, що поглиблюють проблему поколінь, ускладнюють стосунки вчителів та учнів.

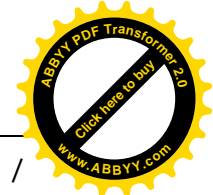
Проаналізувавши дослідницькі матеріали, можна зробити висновок про те, що попереджати конфлікти можна, змінюючи ставлення до проблемної ситуації і поведінку в ній.

Працюючи з підлітком, який характеризується неадекватною поведінкою, потрібно сформувати в нього потребу змінити свою поведінку, допомогти в оволодінні технікою свідомого управління діяльністю та поведінкою у стресових ситуаціях.

Навички ефективного спілкування формуються під час участі підлітків у тренінгах та ділових іграх. Важливий виховний вплив на особистість: моральне, естетичне і трудове виховання сприяють розширенню кола інтересів підлітка, впливають на формування його світогляду та спонукають до самовдосконалення. Самореалізація в доступних для підлітка видах діяльності допомагає учню відчути власну значущість, неповторність, а це сприяє зниженню рівня тривожності та конфліктності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виходцева О., Виходцева Т. Психолого-педагогічна допомога підліткам із адиктивною поведінкою / О. Виходцева, Т. Виходцева // Психолог. – 2007. – № 37. – С. 24.
2. Журавльова Н. Психологічна допомога підліткам у вирішенні міжособистісних проблем / Н. Журавльова // Психолог. – 2008. – № 12. – С. 3.

3. Ісаєнко Н. Формування загальнолюдських духовно-моральних цінностей / Н. Ісаєнко // Психолог. – 2008. – № 29. – С. 71.

4. Толстих Л. Робота з підлітками «групи ризику» / Л. Толстих // Психолог. – 2008. – № 38–39. – С. 31.

5. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підр. / [за ред. І. Д. Звереві]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 299.

РЕЗЮМЕ

С. М. Грицай. Диагностика неадекватного поведения детей в межличностных отношениях в школе.

В статье представлены актуальные способы профилактики межличностных отношений в школе. Проанализированы существующие методы предупреждения конфликтных ситуаций в системе взаимоотношений «учитель – ученик», рассмотрена проблема особенностей педагогического взаимодействия с подростками, которая характеризуется неадекватным поведением в межличностных отношениях.

Ключевые слова: неадекватное поведение, межличностные отношения, подросток, конфликт.

SUMMARY

S. Gricaj. Diagnosis of inadequate behavior of children in interpersonal relationships at school.

The article presents the current methods of prevention of interpersonal relationships at school. Analyzed the existing methods of preventing conflict in the relationship «teacher – student», and also considered the problem of characteristics of pedagogical interaction with youth, which are characterized by inappropriate behavior in interpersonal relationships.

Key words: inappropriate behavior, interpersonal relationships, adolescent conflict.

УДК 373.018.32:316.614–057.874

О. Кузьміна

Слов'янський державний педагогічний університет

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ З ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ

У статті доведено, що зараз вагомого значення набувають інтерактивні технології в роботі зі старшокласниками загальноосвітніх шкіл-інтернатів, оскільки, використовуючи їх систематично у процесі виховної роботи, можна проектувати ситуації їх майбутнього життя, взаємини, завдання різного характеру, тобто створювати підґрунтя для формування життєвої компетентності учнів.

Ключові слова: життєва компетентність, особистість, школа-інтернат, інтерактивні технології, інтерактивність, старшокласники, почуття, емоції, свідомість.

Постановка проблеми. За сучасних умов розгортання соціально-педагогічної роботи в України набуває значної актуальності завдання впровадження якісно нових технологій у процес роботи з різними